

BARANYAI ZSOLT

KRÚDY GYULA: BOLDOGULT ÚRFIKOROMBAN

1978.

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
(SECTIO PHILOLOGICA)

Nyelv és irodalom I. 1955.

Nyelv és irodalom II. 1956.

Irodalom I. 1958.

Irodalom II. 1959.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus I. (1960—1961). 1961.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus II. 1962.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus III. 1963.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus IV. 1964.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus V. 1965.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus VI. 1966.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus VII. 1967.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus VIII. 1968.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus IX. 1969.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus X—XI. 1971.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XII. 1972.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XIII. 1973.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XIII. Supplementum I.

1973. Csukás István: Jókai és a nemzetiségek.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XIII. Supplementum II.

1973. Даниел Якоч: Вопросы содержания и формы в теории литературы Г. В.
Плеханова

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XIV. 1976.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XV. 1977.

Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XVI. 1978.

KRÚDY GYULA: BOLDOGULT ÚRFIKOROMBAN (IDŐ- ÉS ÉRTÉKPROBLÉMÁK A REGÉNYBEN)

A legtöbb Krúdy-regény egy bizonyos múltbeli időpontra való utalással kezdődik, de ez az utalás többnyire csak az elbeszélés időpontjához képest jelöli a múltat, vagyis a történet idejét. Az elbeszélő-szituáció ugyanis ab ovo feltételezi a történetet, amely lényegében az elbeszélés tárgya; s szükségszerű, hogy ez időben megelőzze magát az elbeszélést. Nem térek itt ki az irodalmi műben megjeleníthető számtalan időviszony felvázolására,¹ fontossága miatt azonban megismétlem, hogy az elbeszélő-szituáció — mintegy az írói szándéktól függetlenül — két idősíkot felételez. Ebből az is következik, hogy ez a két idősíki objektív s egymástól határozottan elkülöníthető. (Még akkor is, ha olyan írói nézőpontból tálalja az eseményeket az író, hogy azok az „éppen most történés” látszatát keltik.)

A *Boldogult úrfikoromban* elbeszélői szituációja összetettebb technikájú: már a regény első két sora az elbeszélés idejéhez viszonyított múltban két idősíkot különít el egymástól; azaz a történeten belül szerepel egy olyan idősíki, amely korábbi magához a történethez képest.

„Egy középkorú úriember így szólt a Duna-parton: — Az én időmben...”² Ez idézett rövid részből két szembetűnő dolog kívánczik értelmezésre. Az egyik, hogy e tíz szóból (amely közül is csak hat az önálló jelentéshordozó) háromnak vannak időbeli vonatkozásai: *középkorú*, *szólt*, *(én) időmben*. Az, hogy ez az úriember *középkorú*, ad értelmet *az én időmben* kijelentésnek; ugyanez a kijelentés egy fiatalember szájából a legjobb esetben is humorosan hatna. A másik szembetűnő jelenség, hogy e három szó időreferenciája nem egy és ugyanaz az idő, s e két különböző időpont közül az egyik objektív, a másik szubjektumhoz kötött. Ez nemcsak a grammatikai megformálás szembeállításával bizonyítható (*szólt* ↔ *időmben*), hanem, hogy a szubjektív oldal egy lexikális elemmel (*én*) külön nyomatékot kap. Az objektív oldal, a történet ideje nem különösebben érdekes számunkra; feltételezhetjük, hogy a történet egésze ebben a lineáris időben folyik. Külön kérdés, hogy ez az időtartam mennyire konkretizálható, hogy a művön kívüli világgal való összevetésre találunk-e elég utalást, s hogy egyáltalán, szükséges-e ez az összevetés. Ezekre a későbbiek során visszatérek, most folytatom a szubjektívnek nevezett oldal tárgyalását.

Az ember tudatában kialakult időérzék megköveteli, hogy viszonyt teremtsünk a különböző időpontok között, vagy, hogy egy megnevezett időpont valamilyen módon tartalommal telítődjék, jelentése legyen számunkra. Így tehát bármennyire szubjektív is ez a már sokat emlegetett *az én időmben*, valójában egy jól körülhatárol-

¹ HALÁSZ Előd: Az idő funkciója a „Varázshegy”-ben. II. Acta Un. Szegediensis Sectio Literaria. Szeged, 1959.

² KRÚDY Gyula: Boldogult úrfikoromban. Athenaeum, Bp. é. n. 5. A műből vett többi idézet is e kiadásból való.

ható, az olvasó számára ismert történelmi korszakot jelent, a ferencjózsefi kort. Miért szubjektumhoz — az elbeszélői szituáció alanyához — kötött akkor az első információ erről a korról, miért nem magáról a tényleges történelmi korról van szó mindjárt a kezdet kezdetén? Hisz az olvasónak vannak — vagy lehetnek — ismeretei erről a korról. Nézzük, mit mond Ferenc József koráról a *középkorú úriember!*

A vázolt elbeszélői szituációban — amelyet az író csillaggal különített el a regény első fejezetében — három olyan mondat található, amelyben szerepel Ferenc József neve. („De Ferenc József volt a király és még a varjúcsapatoknak is rendet kellett tartani.” „De Ferenc József volt a király és a jégtabláknak is ezredekbe kellett sorakozni.” „De Ferenc József volt a király és a varjaknak, jégtabláknak kijelölte a maguk kaszárnnyját.”) Első hallásra meghökkentő megállapítások ezek, különösen egy történelmi korszak jellemzésére. (Bár feltételezhetjük, hogy olyan különös csudabogár ez a mi úriemberünk, aki számára éppen ezek a leglényegesebbek.) A három mondat lexikai-szintaktikai összehasonlítása alapján viszont kiderül, hogy Ferenc József korának leglényegesebb vonásai: a *rend—ezredek—kaszárnnya* szavak tartalma és asszociációs köre. Így pörén, a szövegösszefüggésből kiemelve, bizony nem valami vonzó kép ez arról a bizonyos korról. Pedig ami e kiemelt mondatok között van — a szálló varjúcsapatok, a zajló Duna leírása — korántsem kelt ilyen sivár képét, ellenkezőleg: nemcsak a varjak vonulását, de a zajló jégtablák ütközését is olyan előadásban halljuk, ami a katonai fegyelem, az erőszak világával familiáris hangulatot állít szembe. („Kend is a Vágból jött, földi? — kérdezték szinte érthetően, amikor a partvidék immár megállott jégtabláihoz súrlódtak és barátságosan sistergő hangot hallattak.”) Bensőségesség, familiaritás, a természet animizálásáig elmenő harmonikus kép az egyik oldalon, — ezredek, kaszárnnyák a másikon. De mindkettő ugyanabban az idősíkban, az úriember múltjában, ifjúságában, azaz Ferenc József idején. S most visszatérhetünk a már feltett kérdéshez: mit tart lényegesnek, jellemzőnek az úriember ebből a korból? Vázlatosan megismertük a kor két arculatát, amelynek közös eleme a *rend*. A gondolatmenet logikai váza: *az én időmben = Ferenc József volt a király = így volt Pesten*. S amikor befejezi előadását múltjáról, megállapítja: „Nincs rend a Dunán.” A gondolatmenet két pólusán tehát ez áll:

rend volt ↔ (most) nincs rend

A történeten belüli történet, a középkorú úriember visszaemlékezése, a két idősík elkülönítése tehát mélyebb összefüggéseket takar: kétféle értékrendszer szembeállítását. A ferencjózsefi kor, ami elmúlt, *pozitív* érték hordozója, a történetbeli jelen *negatív*é.

Még egy dolog tisztázásra vár. Az idősíkok viszonyítási rendszerében a régebbi múlt, a visszaemlékezésben megelevenített — érthető okokból — a szubjektív oldal. S éppen ez a pozitív érték hordozója. Ez egyrészt azt jelenti, hogy ilyennek csak a regény említett szereplője látja, de ő is csak emlékeiben, s az emlékezés igazságértéke megkérdőjelezhető; másrészt — ezt viszont biztosan állíthatjuk — nem az elbeszélő látja ilyennek a múltat. Elvileg természetesen fölvethető, hogy esetleg ő is osztja ezt a véleményt, de az írói pozíció ennyire áttételes megnyilvánulása kevésbé teszi ezt valószínűvé. Sőt, ha arra fektetjük a hangsúlyt, hogy mekkora a távolság a vizsgált szakasz idő- és értékviszonyaiból dekódolható információ és az elbeszélő között, tehát ha a közlő és a közlemény közötti távolságnak jelentőséget tulajdonítunk, felvetődhet az ironikus nézőpont kérdése. Hogy az elbeszélő álláspontja ironikus-e, az a vizsgálat eddigi módszereivel nem bizonyítható, legfeljebb feltételezhető. Ennek eldöntésére meg kell vizsgálni az elbeszélői nézőpontot.

A nézőpontkutatás az elbeszélői pozíció megnyilvánulásának számtalan módját feltérképezte már, s bizonyos, hogy akármilyen ismeretelméleti vagy ontológiai álláspontból közelítünk a műhöz, az irodalmi műnek hány rétegét feltételezzük, e rétegek mindegyikében meg kell nyilvánulnia az írói álláspontnak. A kompozíció — természetesen a jó kompozíció — garantálja e nézőpont tükröződését az elemi, formális képződményektől a műegész szerves struktúrájáig.³

Az adott esetben a nyelvi-grammatikai szint is kínál lehetőséget a közvetlen elbeszélői nézőpont megragadására, de mivel e vizsgált rövid szakaszban — az általam használt kiadásban mindössze 66 sor —, ez tipográfiaiilag is elkülönül, az egyszerűbb utat választom. Az olvasó számára is jól érzékelhetően az elbeszélő kétszer szólal meg közvetlenül. Az övé az első mondat, s az úriember ifjúkoráról tartott „kiselőadásának” lezáró kommentárja: „Így volt Pesten — mondta az úriember a margitszigeti parton, ahonnan a téli Dunát szemlélgette.”

E két „közbeszólás” között az úriember emlékeiről monologizál, de, mint a későbbiekből kiderül, a legtermészetesebb beszédhelyzetben, ui. hallgatója is van, akinek elmondja ezeket az emlékeit. Most már teljessé vált előttünk az elbeszélő-situáció által teremtett epikai alaphelyzet, amely végtelenül egyszerű, szinte banálisnak hat: két ember áll a margitszigeti parton, a zajló Dunát nézegetik és közben beszélgetnek, (illetve, ténylegesen eddig csak az egyik beszélt). Hogy mondani-valójának mi a lényege, azt megkíséreltük a fentiekben tisztázni; az úriember gondolatmenetének elvi — ha úgy tetszik filozófikus érvényű — summázatát adni. Pedig, amiről beszél, az végtelenül triviális, cseppet sem elvont, szemléletes és konkrét. A ferencjózsefi kor a Duna-parton előtáruló látványról jut a beszélő eszébe. Szálló varjúcsoportot, zajló jégtáblákat lát és láttat az olvasóval is. Hogy lehetséges, hogy a látványról emlékek tolnak fel, ezeket elmondja társának, de közben a látvány az olvasó számára is megjelenítették? Tüzetesebb vizsgálattal kideríthető, hogy a látvány és emlékezés (emlékkép) egybemosódik, a történet elbeszélőjének és az elbeszélt történet alanyának nézőpontja egybemosódik. Szinte nem tudjuk, hogy most az író tájleírását olvassuk, vagy a középkorú úriember visszaemlékezéseit hallgatjuk. Az olyan leírások, mint az alábbi, a történet elbeszélőjétől kell hogy származzanak, hisz a leíró részleteket az író iktatja közbe elbeszélésébe: „Északról mind bővebben hozta a *jégtábla*-vendégeket (Krúdy kiemelése!) a folyam, már sokan kikötöttek a partok mentén...” A jégtáblák zajlásának leírása viszont a már idézett mondatnál zárul: „De Ferenc József volt a király, stb.” Ez, mint láttuk, a visszaemlékező közlése. Itt az elbeszélői nézőpont egy sajátos megnyilvánulási formáját látjuk: a mű egyik szereplője veszi át az elbeszélő funkcióját. Ennek egyik nyilvánvaló oka, hogy nincs lényegesebb szerepe itt az elbeszélő közvetlen jelenlétének. E „nyilvánvaló tény” viszont komolyabb elbeszélés-technikai és elméleti konzekvenciákat von maga után: amíg fennáll a hagyományos elbeszélői alaphelyzet, az idősíkok objektíven elkülönülnek (de legalábbis elkülöníthetők) egymástól, az elbeszélő pozíció feladásával (vagy csupán „kölcsonadásával, mint a jelen esetben) az idősíkok egybemosódnak. A Boldogult úrfikoromban kezdete elmossa a történet jelenének és az emlékezés múltjának határait, de nem egymásba transzponálja őket, hanem a kettő állandó egymásra vetítésével egy harmadik, „irreális” időszférát teremt. Amire az úriember emlékezik, az már elmúlt, az őt körülvevő valóságot viszont nem aktuális jelenében érzékeli, hanem egy, a térben és időben konkretizálhatatlan emlékszférában. Kiküszöbölendő a fenti gondolatmenet irracionalista filozófiai félreérthetőségét, vagy hogy e váddal illessék, megismétlem, az „irracionálisnak” aposztrofált idősik az írói

³ V. ö.: WEIMANN, Robert: Az „Új kritika”. Gondolat, Bp. 1965. 265 és kk.

nézőpont és elbeszéléstechnika által teremtett olyan regénybeli időréteg, amely azon érzés- és hangulattartalmak kifejezésére szolgál, melyek kifejezésére a korábbi ábrázolási módszerek nem adtak lehetőséget. Hogy ez a Krúdynál vázolt mechanizmus mennyiben tartalmaz közös elemeket Proust, Joyce vagy V. Woolf időtechnikájával, azt csak alapos összehasonlító elemzés derítheti ki, ettől függetlenül jogosult a korábban felállított párhuzam Krúdy és „újító” kortársai között; közös eredményük az időélmény megragadása. Krúdy hőseinek tudatában a jelen (a társadalmi-nembeli létezés jelenideje) reflektálatlan s így egyre jobban aszinkronba kerül a valóságos történelmi korfolyamattal.

Visszatérve az elbeszélő-nézőpont vizsgálatára, láttuk, hogy a statikus, stabil pozíciók feladása az időtechnika milyen bravúros kezelésére ad lehetőséget. De mint a korábbiakból kiderült, egy ezzel ellentétes tendencia is érvényesül a regényben: ragaszkodás az eredeti pozíciókhoz, megtartani a hagyományos nézőpontokat: az elbeszélő is, a szereplő(k) is a sajátját. Megtartani, azaz nem elveszíteni; de ez nem jelenti azt, hogy nem lehet bizonyos időtartamra eltérni tőle. Ebben látom az ironikus alapállás megnyilvánulását: az ábrázoló-leíró funkciót szükségszerűen vállalja az elbeszélő (még ha ennek közvetlen kifejezésre juttatását nem is tartja fontosnak és megbújjuk egyik szereplője előadása mögött), a vizsgált szövegrészben megfogalmazódó életfilozófiai felfogástól — amely a jelen devalválása árán a múltat abszolút értékekkel ruházza fel — pedig távol tartja magát. Kétségtelen, az ironikus alapállás is egyfajta véleménynyilvánítás; de annak negatív módja. Krúdy célja az lenne, hogy pálcát törjön az emlékeiből, múltjukból élő kisemberek fölött? Elég kritika e sorsok realista bemutatása is, hisz életük, egész létük anakronisztikus, tragikus. Hogy választ kapjunk e kérdésre, hogy megismerjük az elbeszélő álláspontját, véleményét, az időviszonyok vizsgálatának egy már említett aspektusához térünk vissza.

Megállapítható-e történetünk lefolyásának tényleges ideje, elhelyezhető-e a történet a mű világán kívüli valós társadalmi-történelmi időben? Erre vonatkozóan Fábri Anna a következő lényeges megállapítást teszi: „...a történet végére már kikövetkeztethetetlenül lesz, körülbelül melyik évre is esett ez a nevezetes Dorottya-nap? Mert míg az elején biztosra vehettük, hogy Ferenc József halála után vagyunk, később mindez egyre bizonytalanabbá válik, s szinte teljesen el is mosódik a konkrét idő”. Krúdy tehát lényegtelennek tartja a társadalmi-történelmi korhoz kötöttséget (jellemző, hogy közben pl. lezajlott az első világháború, amelyre egyetlen utalás sem történik a regényben), hősei nem társadalmi meghatározottságukban érdekesek, hanem mint sajátos emberi típusok — naturalista értelemben: ösztöneikkel, vágyaikkal. Az ember érdekli a maga hétköznapiságában, aki eszik, iszik, alszik, szeret, intrikál, játszik, szórakozik — és ezzel körülbelül ki is merül ez az emberkép. Talán még egyet tehetünk hozzá, a halálfélelmet, amely a *Boldogult úrfikoromban* jelentős szerepet játszik.

Krúdy időkezelése végeredményben az időtlenítés, a konkrét társadalmi háttér eltávolítása, szinte kiiktatása (helyszínei is szimbolikusan értelmezhetők), semmilyen más viszonyrendszer nem marad a műben, csak maga az ember, de társas kapcsolatai irrevelánsak, magányos individuumként áll előttünk. Az értékalkotás, értékítélet bonyolult társadalmi, gazdasági, kulturális, stb. viszonyrendszert feltételez, azon belüli hierarchikus viszonyokat tükröz, Krúdynál mindez hiányzik, így az érték egyedül lehetséges hordozója, megtestesítője az ember.

A mindennapi élet gyakorlata felől valóban az ember a legfőbb érték, de csakis a praxis oldaláról. Filozófiai aspektusból ez válságtünet, s a pragmatizmus, amely

⁴ FÁBRI Anna: Ciprus és jegenye. Magvető, Bp., 1978. 341.

hasonló tételeket próbált meg kanonizálni, maga is a filozófiai gondolkodás válságának terméke.⁵

De itt már eltávolodik a gondolatmenet az idő regénybeli szerepétől s olyan területhez ér, amely, bár a vizsgálati módszerek tekintetében sokkal nagyobb hagyománnyal rendelkezik, kevésbé egzakt, terminológiája kevésbé egyértelmű. A dolgozat további részében — a regény szövegéhez kapcsolódva — néhány Krúdy körül kialakult félreértést szeretnék tisztázni, vagy további félreértéseknek elejét venni.

II

A Krúdy-szakirodalomban — főként az író nyelvével, stílusával foglalkozó munkákban — a két leggyakrabban előforduló minősítő jelző: az impresszionista és a szecessziós. Az író szókincse, mondatszerkezete, képekben az átlagosnál is gazdagabb prózája jogot ad arra, hogy ezek oly sokszor szerepeljenek művészte ismérveiként. Ebben a minősítésben egyúttal benne foglaltatik az is, hogy Krúdy saját korához viszonyítva korszerű, „lépést tart” a századforduló-századelő stílustörekvéseivel. Aki pedig még ennél is modernebbnek, még újabb irányzatok előfutárának tartja, képei között expresszionista vagy éppen szürrealista jegyekre is találhat: Perkátai László Krúdy képeinek expresszivitását emeli ki,⁶ Kemény Gábor pedig további kutatásoknak is iránytszáboán jelenti ki: „Szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy Krúdy stílusában szürrealista vonások is vannak. Krúdy modernsége nem legenda többé...”⁷ Mint látjuk, az életmű értékelésének alapja ez esetben a stílus korszerűsége, „modernsége”.

Az irodalomtörténeti megközelítés más kategóriákat helyez előtérbe: a romantikát és a realizmust használja igen gyakran, természetesen stílust és ábrázolási módszert értve ezeken, s nem korszakfogalmat. Eszerint Krúdy művészte romantika és realizmus kettősségében fogant s e kettősség végigkíséri az egész életművet. De korántse gondoljuk, hogy a kettő valamiféle harmonikus szimbiózisáról van szó, ellenkezőleg: erőteljes elrugaszkodási kísérleteknek lehetünk tanúi az egyik oldalon — de a realizmus fegyelméig lehiggadni nem tudás áll tényként a másik oldalon. A Krúdy-hősök többségükben romantikus különcök, akik valamilyen nagy kalandra várnak, de akiknek életében nem történik semmi említésre méltó. (Különtség, kaland, szerep Krúdy hőseinél — ez a témája a centénárium előestéjén megjelent Fábri Anna — könyvnek; amelyben részletesen tárgyalja a *Boldogult úrfikoromban* szereplőit, így erre itt nem térünk ki.)⁸

Romantika és realizmus kettőssége lényegében ideál-reál, vágy, illúzió és valóság kettőssége. Mátrai László szellemesen így fejezi ki ezt a paradoxont: „a mágikus analógiaművészet (így nevezi Krúdy művészetét antropomorfizáló illetve dezantropomorfizáló hasonlatai alapján) realizmus felőli oldala neve erősen romantikus, de az is bizonyos, hogy legott igen erőteljes realizmusnak tűnik, ha a romantika felől tekintjük.”⁹

⁵ V. ö.: A polgári filozófia a XX. században. Kossuth, Bp., 1976. 72—104.

⁶ PERKÁTAI (KELEMEN) László: Krúdy Gyula. Szeged, 1938. 97.

⁷ KEMÉNY Gábor: Krúdy képkalkotása. Akadémiai, Bp., 100.

⁸ FÁBRI Anna: I. m.

⁹ MÁTRAJ László: Krúdy realizmusa, Krúdy világa. (Szerk.: TÓBIÁS Áron) Bp., 1964.

Fontos annak a tisztázása, hogy mit tart adott esetben Mátrai a realizmus kritériumának. Már a nagyrealizmus vívmányait rendszerbe foglaló polgári szakirodalom is, majd a kialakuló marxista irodalomtörténetírás is igen magas mércével méri a realizmust. (Ez érthető, hisz a mércét maga az irányzat tette magasra — remekművek sorával.) Olyan irányzatnak tartja, amely a legmagasabb művészi és esztétikai értékek hordozója. Egy író tehát a realizmussal mérni — már önmagában rangot jelent.

Mátrai abból a tételből indul ki, hogy a realizmus diadala egyben egy műfaj, a regény műfajának diadala. Krúdy pszichologizáló készsége, a részletek pontos megfigyelése és leírása alapján tekinthető realistának, de a realista nagyregényt hiába keressük nála, azt nem írta meg sohasem. „Ugyanaz az út, mely más népek íróit a pszichológián keresztül közelebb vitte a realista regényhez, Krúdyt éppen a pszichológiai realizmus optimális pontján távolítja el a regény megvalósításának lehetőségétől. Művei a realizmusnak soha nem látott remekei, a mindenséggel való együttélés kozmikus erejű dokumentumai. Ám igazi regényt írni csak azoknak adott meg, akik ezenfelül együttélnek koruk társadalmával is.”¹⁰

E fenti szemlélet természetéből következik, hogy értékteremtő funkciót elsősorban a realizmusnak tulajdonít, a romantikának kevésbé.

Romantika és realizmus után egy másik irodalomtörténeti fogalmat is meg kell vizsgálnunk, a biedermeiert, amely szintén gyakran szerepel Krúdy világképének jellemzésére. Romantika és realizmus után eleve érezhető, hogy a biedermeier nem érték-hordozó funkciójában fog itt szerepelni, hanem a művészileg kevésbé értékes, esetenként kifejezetten kommersz elemek kerülnek fogalma alá. A biedermeier ízlés, életforma, számos rekvizituma előkerül Krúdy műveiben, számtalan példát hozhatnánk rá a vizsgált regényből is. Igaz, hogy biedermeieres interieur-öket keresve se igen találunk; hisz nagyon kevés nála e környezetfestő-leíró rész, legfeljebb egy kalap, legyező vagy hajviselet aprólékos bemutatásáig terjed.

Krúdy műveiben gyakori a bensőséges, családias légkör, ha néhány személy együtt van ez szinte azonnal kialakul. A tárgyalt regény „főszínterén” (Vájsz úr Bécs városához címzett vendéglőjében) történő események előtti este egy margitszigeti szálloda éttermében együtt van a regény három olyan főszereplője, akik ekkor még alig ismerik egymást. Meghitt asztaltársaságot képeznek. A légkört a következő elbeszélői megállapítás hivatott érzékeltetni: „Egy kézimunkázó nő majdnem olyan szükséges egy barátságos szobába, mint a magvakat ropogtató madár a kalitkába.”¹¹ A biedermeier kedveli ezeket a szentenciákba tömörített lapos életfilozófiai bölcsességeket, banális közhelyeket. Hogy a regény sok szereplőjének ízlésében, életérzésében biedermeier elemekre ismerhetünk, ez nyilván azzal magyarázható, hogy abban a korban, amikor éltek, a közízlés és a közerkölcs telítve volt — ekkor már anakronisztikus — biedermeier külsőségekkel, amelyek a kortársak számára — jobb híján — normatívaként funkcionáltak. Hogy a biedermeier ízlés nem volt idegen a kortól, azt Krúdy olvasmányélményei is igazolják. (Egy fennmaradt olvasófüzet alapján pl. tudjuk, hogy a nagy romantikus és realista szerzők — Heine, E. T. A. Hoffmann, Balzac, Csehov, stb. — mellett a Fővárosi Nyilvános Könyvtárból kikölcsönözte Chamisso művét is.¹² Természetesen a biedermeier jelenlétének mélyebb esztétikai oka is van. Tudjuk, hogy pl. Arany, Petőfi, Vörösmarty azon műveiben

¹⁰ Uo.

¹¹ KRÚDY Gyula: I. m. 18.

¹² KRÚDY Zsuzsa: Apám, Szindbád. Magvető, Bp., 1975. 330.

jut érvényre a biedermeier világkép, amelyeknek valóságos tere rendkívül szűk.¹³ Petőfi *Távolból* c. versében pl. a boldogság forrásvidéke az a bizonyos „kis lak... a nagy Duna mentében”; Arany *Kertben* c. versében a rendkívül szűkös életter tárgyi megjelenítője a kerté, a kertészkedés színhelye. Kemény Gábor is lényeges szerepet tulajdonít azoknak az izolált, rendkívül szűk keretek közé szorított színtereknek, amelyeken a Krúdy-hősök mozognak, de hozzát teszi, hogy „a kiskocsmák és vendégfogadók, amelyeket annyi anekdotikus részlet tesz életszerűvé, legalább annyira szimbolikusak mint valóságosak...”¹⁴ Hogy Krúdy világa mégis messze túlmutat a színhely nyújtotta rendkívül szármalmas perspektíván, az képanyagának köszönhető, amely „a leírások egyes részeinek egyetemes-kozmikus perspektívát kölcsönöz.”¹⁵ E dimenziótágítást a hasonlataival éri el Krúdy, állapítja meg Kemény Gábor. Műveinek világa tehát sokkal tágabb, mint azt a szigorúan vett epikus keretek megalapozzák.

Látjuk tehát, hogy Krúdy műveinek egy meghatározott rétegére nyomja rá bélyegét a biedermeier. Ez általában a műnek az a rétege, amelyben a szereplőknek a valósághoz való közvetlen viszonya manifesztálódik (életmódjuk, szokásaik, a társadalmi érintkezés általános konvenciói, divat, ízlés, stb). De ahogy a mű a kifejlődés irányába halad, egyre jobban eltávolodnak a regényrétegek ettől a szűkös világtól, ami feszültséget teremt az epikus alaphelyzet és az ebből kibomló világkép között. Ez máris egy lehetséges pozitív esztétikai minőség. A kérdés most már csak az, hogy Krúdy maga osztozik-e hőseinek e szűkös világában. A biedermeier életérzés az író nézőpontját tükrözi-e?

Nem kell részletesebb elemzésbe bocsátkozni ahhoz, hogy erre nemmel feleljek: mert az ironikus alapállásból következik egyfajta szembehelyezkedés a hősök világával. S ahol a biedermeier életfilozófia szentenciává sűrűsödik, azt sosem az elbeszélő mondja ki, hanem valamelyik szereplője. Kacs Kovics mondja pl. az előbbi asztaltársaságban: „Az embereket nem lehet megjavítani; úgy kell venni őket, mint amilyenek.”¹⁶ S az ironia csúcsa maga a cím: ti. nem az elbeszélő úrfikoráról van szó.

Mint a fentiekből kitűnt, a felsorolt stílusok, irányzatok mindegyike — ha néhol értelmezésszerű korrekciókra volt is szükség — kapcsolatba hozható Krúdyval. A sokszínű írói világ valamely rétege alapos indokkal köthető egyik vagy másik fogalomhoz. Nincs-e vajon ellentmondás abban, hogy ez mind ráilleszthető Krúdyra? S ha alaposan megnézzük, kiderül, hogy a használt fogalmaknak Krúdyra vonatkoztatottságukban nincs határozott világképi háttere. Más viszonylatban természetesen sokoldalúan megalapozott pl. a realizmus fogalma; de Krúdyra vonatkoztatva csak partikuláris érvénnyel bír: az író szemléletének, valóságglátásának és egyes stílusjegyeinek karakterizálására szolgál. De az életművet sem levezetni, sem beleilleszteni nem lehet megnyugtatóan egyik kategóriába sem.

Bár Mátrai László vagy Diószegi András megkísérelte Krúdy realizmusának mibenlétét körvonalazni, s hasonló igény él Kemény Gáborban is az impresszionizmussal kapcsolatban, e koncepciók végkövetkeztetéseikben ellentmondanak egymásnak.

A realizmusban ugyanis középponti szerepet játszik a totalitási igény: („a Krúdy-féle lebegés a realitás olyan árnyalatait is kihozza, amiről sejtelmük sincs azoknak,

¹³ ZOLNAI Béla: Irodalom és biedermeier. Szeged, 1934.

¹⁴ KEMÉNY Gábor: I. m. 99.

¹⁵ Uo.

¹⁶ KRÚDY Gyula: I. m. 33.

akik ebben a realitásban nyakig benne élnek”¹⁷ — mondja Mátrai László), az impresznizmusban épp ez az, ami hiányzik, s helyébe a fragmentaritás, a széttörttség élménye lép.¹⁸ A totalitásigény persze ott élhet az íróban, mégha létélménye következtében ezt megvalósítani nem is tudja. Példázza ezt szinte minden írórsora a századforduló magyar irodalmából: Bródyé, Ambrusé és a többieké. Nem szükségszerű, hogy ebből tragikus világkép alakuljon ki, mint ahogy nem az az említett két íróé sem. (Igaz, Gozsdu, Petelei vagy Csáth életműve rácsfol erre a kijelentésre, de éppen a késői Csáth vagy Cholnoki Viktor megtalálja a tragikus világkép megkerülésének módját a szecesszió esztetizmusában.)

Bródy például a stabil pontot jelentő külvilág, a biztonságérzetet adó totalitás-élmény helyébe — amely értékrendszerében s a francia racionalizmus óta teoretikus megfogalmazásában sem emberközpontú — kiépíti (s talán elsőként a magyar irodalomban) a maga művészetén belül is antropocentrikus világképét: az ember kárpótolja mindenért, benne megtalálja az elveszett totalitást.

Az autonóm irodalmi fejlődés törvényszerűsége s általános esztétikai szükségszerűség volt, hogy megíródjék a korszak nagy regénye. Szinte mindenki megpróbálkozott vele; az utókor Ambrus Midas királyának ítéli a pálmát. Tudjuk, hogy Krúdy is — s a Vörös postakocsi sikere után különösen — készült e nagy regény megírására, amelyről így vall: „Az igazi, az egyetlen, a legkedvesebb könyvem azonban nem jelent meg a nyomtató műhelyben. Amit magamban gondoltam, amit egyedülvalóságomban láttam, amit gögös elvonultságomban kinevettem vagy sajnáltam. Az emberek hiányoznak a könyveimből, akiket mindenkinél jobban ismerek, ugyanezért leírni nem merem őket. Nőket, férfiakat, gyermekeket: én tudom. Miről álmodnak, miről gondolkoznak? Mit cselekednek saját akaratukból, és mit a végzet szándékából, mint a kocsi, amely lejtős úton elindul, és beleszalad a cukrászda kirakatablákába.”¹⁹

Itt lényegében az élet primátusáról vall Krúdy, amely gazdagabb minden képzőerőnél, életismeretnél és tapasztalatnál. De burkoltan az is benne van ebben a vallomásban, hogy az élet rejtély, titok, amelyet meg kell fejteni, fel kell tárni — bár teljességgel ez sosem sikerülhet. „Mennyi mindent szerettem volna írni, ami igaz! Semmit sem írtam, csak színhazugságokat”.²⁰ Ha sikerülne, nem hinnénk, hogy ilyen az élet; a titok megfektőjét talán még abnormálisnak is tartanák: „Ha én leírnám, hogy mit éltem és éreztem, és körülöttem mit éreztek; talán egy nagy toronyba zárnának.”²¹

E vallomás közel áll a naturalizmus esztétikai elveihez: az életet ábrázolni a maga valóságában; a kompozíció és a poentírozás csak gátat vet a hű valóságfeltárás útjába. Ne egy konstruált totalitásra törekedjünk, maradjunk inkább a részletek hűségénél, igazságánál. S a naturalizmus esztétikájának egy harmadik ismérve: a szereplőket a maguk átlagszerűségében, hétköznapióságában bemutatni — szintén illik Krúdyra.

A naturalizmus nemcsak általános esztétikai oldalról hozható kapcsolatba Krúdyval; számtalan tematikus motívum — szerelem, szeretkezés, evés, koldusok, stb. — kínálja még a rokonítást.

A naturalizmus felemlítésével azonban nem az volt a célunk, hogy a terminológiai arzenált egy újabbal gyarapítsuk, hanem hogy rávilágítsunk Krúdy kortársak közötti népszerűségének egyik titkára. Ez elsősorban nem a naturalizmusban, hanem annak filozófiai háttérét képező pozitívista esztétikai normában a közizlésnek (common sense) tett engedményben keresendő.

¹⁷ MÁTRAI László: I. m. 330.

¹⁸ KEMÉNY Gábor: I. m. 101.

¹⁹ KRÚDY Gyula: Aranykézutcai szép napok. Előhang. Tevan kiadás, Békéscsaba. é. n.

²⁰ Uo.

²¹ Uo.

IRODALOMTÖRTÉNETI DOLGOZATOK

KIADJA

A SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETE

1. *Halász Előd*: Vörösmarty és Toldy. 1956.
2. *Pósa Péter*: Babits Mihály: „Kárvavár”. 1956.
3. *Halász Előd*: Bevezetés a Faust II. részéhez. 1956.
4. *Juhász Gyula* elfelejtett Anna-versei. 1956.
5. *Vág Sándor*: A „La Hongrie Républicaine” és Juhász Gyula. 1956.
6. *Berczik Árpád*: Raimund pályakezdése hazánkban. 1958.
7. *Keserű Bálint*: Adalékok Rimay és a Báthoriak kapcsolatához. 1958.
8. *Kovács Sándor*: Szepsi Csombor Márton prózastílusához. 1958.
9. *Kordé Imre*: Néhány adat Csokonai „Kultúra”-jának keletkezéséhez. 1958.
10. *Kálmán László*: Molnár György, a realista színjátszás előfutára. 1958.
11. *Nacsády József*: A szegedi parasztnovella keletkezése. 1958.
12. *Kiss Lajos*: Simon István költészete. 1958.
13. *Ilia Mihály*: A Holnap születése. 1959.
14. *Péter László*: Juhász Gyula és a „fekete báró”. 1959.
15. *Nacsády József*: Két kirándulás. 1959.
16. *Kovács Sándor Iván*: Az európai humanista hagyomány szerepe Szepsi Csombor Márton írói fejlődésében. Csombor és Bonifacio. 1960.
17. *Kiss Lajos*: A művészi tükrözés kérdéséhez. 1961.
18. *Kiss Lajos*: Mégegyszer a művészi tükrözésről. 1961.
19. *Nacsády József*: Jókai műveinek lengyel alakjai. 1961.
20. *Kiss Lajos*: Modernizmus, formakultúra, korszerűség. 1961.
21. *Kovács Sándor Iván*: Rimay János és Érsek András. 1961.
22. *Bíró Ferenc*: Egy XIX. század eleji kódex Csokonainak tulajdonított versei. 1961.
23. *Kordé Imre*: A XVII. századi Szeged és folklorisztikus elemek az Etelkában. 1961.
24. *Nagy Géza*: Adalék Vörösmarty 48-as szerepléséhez. 1961.
25. *Péter László*: Juhász Gyula „újságírói sikere”. 1961.
26. *Ilia Mihály*: A Nyugat és a Holnap. 1961.
27. *Krajkó András*: Juhász Gyula és az első világháború. 1961.
28. *Bíró Ferenc*: A Mindenes Gyűjtemény (1789—1792) szerkesztőjének nyelv- és irodalomszemléletéhez. 1962.
29. *Nacsády József*: Jókai „Delejorszag”-áról. 1962.
30. *Juhász Antal*: Thury Zoltán a Szegedi Naplónál. 1962.
31. *Ilia Mihály*: Juhász Gyula költészetének motívumairól 1908—1911 között. 1962.
32. *Krajkó András*: „Piros pecséttel nyílik a titok.” 1962.
33. *Szabolcsi Gábor*: József Attila expresszionizmusának kérdéséhez. 1962.
34. *Keserű Bálint*: Epiktétosz magyarul — a XVIII. század elején. 1963.
35. *Vörös László*: Az „új hit” motívum tartalma Juhász Gyulánál. 1963.
36. *Kovács Sándor Iván*: A „Forum” szerepe felszabadulás utáni irodalmunk történetében. 1964.
37. *Krajkó András*: A „keresztény kurzus” művelődéspolitikájáról. 1964.
38. *Kiss Lajos*: A stílus fogalmi és a korstílusok problematikája. 1965.
39. *Ilia Mihály*: Hatvány Lajos folyóirata: az Esztendő. 1965.
40. *Scheiber Sándor—Zsoldos Jenő*: Ady Endre levelei Révész Bélához. 1965.
41. *Tamás Attila*: Vajda János Alfréd regénye c. műve és a magyar romantika néhány problémája. 1965.
42. *Keserű Bálint*: A magyar protestáns-polgári későhumanizmus néhány problémája. 1966.
43. *Kovács Sándor Iván*: Dante neve százötven év magyar irodalmában. 1966.
44. *Ilia Mihály*: Egy vers értelmezésének lehetőségei (Ady Endre: Az ős Kaján). 1966.
45. *Vörös László*: Illyés Gyula lírájának realizmusa. 1967.
46. *Csukás István*: Ján Smrek Petőfi-fordításairól. 1967.
47. *Nacsády József*: Jókai és népiesség az 1850-es években. 1967.
48. *Kovács S. I.—Kulcsár P.*: Régi magyar írók és prédikátorok kiadatlan levelei. I. 1967.
49. *Keserű Bálint*: Újfalvi Imre és a magyar későreneszánsz. 1968.
50. *Horváth Károly*: A magyar felvilágosult klasszicista dráma a műfaj kelet-európai fejlődésében. 1968.
51. *Ilia Mihály*: Juhász Gyula Tömörkény-kultusza és Tömörkény-életrajzában kiadástörténete. 1968.
52. *Tamás Attila*: József Attila költészetével rokon sajátosságok Radnóti Miklós lírájában. 1968.
53. *Kovács S. I.—Kulcsár P.*: Régi magyar írók és prédikátorok kiadatlan levelei. II. 1968.
54. *Keserű Bálint*: Újfalvi Imre és az európai „későhumanista ellenzék”. 1969.
55. *Csetri Lajos*: Adalékok Dobrentei Erdélyi Múzeumának irodalomszemléletéhez. 1969.
56. *Csukás István*: Ady és Ivan Krasko. 1969.
57. *Krajkó András*: Az ellenforradalmi rendszer irodalompolitikájának kialakulása. 1969.
58. *Tamás Attila*: A „kép” problematikája a költői műalkotásban. 1969.
59. *Kovács S. I.—Kulcsár P.*: Régi magyar írók és prédikátorok kiadatlan levelei. III. 1969.
60. *Jankovics József*: Zilahy János legációos levele Bethlen Miklóshoz (?) 1692-ből. 1969.
61. *Dankanits Ádám*: Adatok Toroczkai Mátéről. 1969.
62. *Bán Imre*: Ismeretlen adatok Otrókosi Főris Ferenc életéhez. 1969.
63. *Kulcsár Péter*: Az óbudai egyetem Heltai Gáspár Krónikájában. 1971.
64. *Olász Sándor*: Heltai Gáspár 56. meséje és a Tinódi-Cronica címlapja. 1971.
65. *Szabó T. Attila*: Ifj. Heltai Gáspár élete és helyesírása ismeretéhez. 1971.
66. *Ötvös Péter*: Thoraconymus Mátyás. 1971.
67. *Nussbächer Gernot*: Adatok Gyulafi Lestár utazásaihoz. 1971.
68. *Balázs Mihály*: Ecsedi Báthori István levelei Bocskaihoz. 1971.
69. *Somogyi Dániel*: Rimay János levele Kővárból Perneszy Erzsébethez. 1971.
70. *Keserű Bálint*: Az Újfalvi-per jegyzőkönyve. 1971.
71. *Jakó Zsigmond*: Miskolci Csulyak István peregrinációs albuma. 1971.
72. *Tonk Sándor*: Rozgonyi Sutor (Varga) János. 1971.
73. *Kovács Sándor Iván*: Útleíró utazók — utazási irodalom a XVI—XVII. században. 1971.

74. *Bácskai Antal*: A Zrínyiek erdélyi kapcsolataihoz. (Levelek 1654—1679-ből). 1971.
75. *Wittman Tibor*: Az Újvilág képe Comenius didaktikai műveiben. 1971.
76. *Holl Béla*: Tasi Gáspár. (Adalékok XVII. századi fordításirodalmunk történetéhez). 1971.
77. *Czegle Imre*: Amosius korai magyar tanítványai. (Ismeretlen franekeri disputációk 1624—1625-ből). 1971.
78. *Németh S. Katalin*: Borsáti Ferenc Metamorphosis-a. (A protestáns barokk kérdéséhez). 1971.
79. *Szauder József*: Tizenhetedik századi magyar utazó Spanyolországban. 1971.
80. *Esze Tamás*: Kolozsvári könyvek Baranyában. 1971.
81. *Tarnóc Márton*: Egy kuruckori vers szövegtörténetéhez. (Descriptio fortunae inconstantiae). 1971.
82. *Gál István*: Erdélyi levelek a British Museum-ban. 1971.
83. *Jankovics József*: A levélíró Bethlen Miklós arcképehez. (Két kiadatlan levél közlésével). 1971.
84. *Csukás István*: Adalékok a két világháború közötti magyar—szlovák irodalmi kapcsolatokhoz. (Harcok Petőfi szellemi hagyatéka körül). 1972.
85. *Nacsády József*: Az irodalmi népiesség és az 1848-49-es forradalom. 1972.
86. *Horváth Károly*: A felvilágosodás korának irodalmi irányzatai a közép-kelet-európai irodalmakban. 1972.
87. *Krajkó András*: A Nyugat kritikájának változásai 1919 után. 1972.
88. *Ilia Mihály*: Egy Nyugat-kortárs Erdélyben. (Tompai László költészetéről). 1972.
89. *Pósa Péter*: Keats esztétikájáról és költészetéről. (Halálának százötvenedik évfordulójára). 1972.
90. *Nagy Barna*: Tervezt Ecsedi Báthori István műveinek kiadására. 1972.
91. *Kovács S. I.—Kulcsár P.*: Szepsi Csombor Márton ismeretlen értekezése. 1972.
92. *Jankovics József*: A Pápai Páriz család angol kapcsolatainak történetéhez I. (Ifjú Pápai Páriz Ferenc londoni levelei). 1972.
93. *Vörös László*: Az esztétikai valóságfogalom néhány vitás kérdése. 1973.
94. *Cseri Lajos*: Egy Csokonai-vers keletkezéstörténetéhez. (A reményhez). 1973.
95. *Horváth Iván*: Balassi poétikája. (Kérdések). 1973.
96. *Olasz Sándor*: A kálvini művészetfelfogásról és magyarországi kisugárzásáról. 1973.
97. *Balázs Mihály*: Andrzej Frycz-Modrzewski. (Halálának négyszázadik évfordulójára). 1973.
98. *Németh S. Katalin*: A Pécsi disputa szövegeiről. 1973.
99. *Benda Kálmán*: Filiczki János levele 1605-ből. 1973.
100. *Somi Éva*: Az újsztoicizmus (Lipsius) hatásának nyomai Borsos Tamás naplójában. 1973.
101. *Merényi Varga László*: Thordai János Epiktetosz-fordításának stíluskérdéséhez. 1973.
102. *Zentai Mária*: Rimay-hatás Thordai János zoltáraiban. 1973.
103. *Varga Imre*: Egy bujdosó énekünk történetéhez. 1973.
104. *Jankovics József*: Ismeretlen panaszének a kuruckorból. 1973.
105. *Agárdi Péter*: Adalék a Zrínyi- és Gyöngyösi-hagyomány párhuzamos történetéhez. (Könyvi János: Magyar hadi román, 1779). 1973.
106. *Ladányi Sándor*: Aranka György levelei Ráday Gedeonhoz. (1789—1791). 1973.
107. *Csukás István*: Vajansky műveinek magyar világa. 1976.
108. *Vörös László*: A túlkörzés kategóriája Marx filozófiájában. 1976.
109. *Sipka Sándor*: Beöthy Zsolt irodalomtörténeti tankönyve a középiskolai oktatásban. 1976.
110. *Baranyai Zsolt*: Naturalista szemlélet és szecessziós kompozíció. (Egy Bródy-novella elemzése). 1976.
111. *Szigeti Lajos*: A „felnöttség” vállalása József Attila költészetében. (József Attila Kosztolányi-bírálatának lírai fedezete). 1976.
112. *Scheiber S.—Zsoldos J.—Katona Z. F.*: Mikszáth Kálmán levelezéseiből. 1976.
113. *Csukás István*: Ady nemzetiség-szemlélete. 1977.
114. *Nacsády József*: Ady és az Arany-hagyomány. 1977.
115. *Krajkó András*: Harcok Ady irodalmi örökségéért. 1977.
116. *Ilia Mihály*: Egy Ady-motívum tanulságai. 1977.
117. *Szigeti Lajos*: Egy Ady-vers értelmezéséhez. (Kocsi-út az éjszakában). 1977.
118. *Papp István*: Az Edgar Poe-i életérzés Ady költészetében. 1977.
119. *Vörös László*: Ady és Csinszka. (Gondolatok Robotos Imre könyvéről). 1977.
120. *Baranyai Zsolt*: Adalékok Ady és Csáth Géza kapcsolatához. 1977.
121. *Nacsády József*: A „hallgató” Arany és az „Öszikék”. 1978.
122. *Csukás István*: Vajda János és a nemzetiségi kérdés. 1978.
123. *Papp István*: Az Edgar Poe-i életérzés Ady költészetében II. (Motívumvizsgálat) 1978.
124. *Krajkó András*: A magyar fa sorsa 1927-ben. (Viták Makkai Sándor Ady-könyvéről). 1978.
125. *Ilia Mihály*: Juhász Gyula kiadatlan főljegyzései Adyról. 1978.
126. *Baranyai Zsolt*: Krúdy Gyula: Boldogult úrfikoromban. 1978.